

САМОРОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМАSELF-DEVELOPMENT OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN
AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

У статті встановлено, що саморозвиток особистості – це процес поступового, вільного входження дитини до певного ідеалу на основі інтегрованої взаємодії соціальних і особистісних, зовнішніх і внутрішніх чинників. Аналіз літератури дає змогу стверджувати, що в молодшому шкільному віці варто приділяти увагу цілеспрямованій роботі з навчання дітей основних прийомів розумової діяльності. Розглядаючи соціально-педагогічні засади саморозвитку особистості, ми визначили, що саморозвиток дітей молодшого шкільного віку має діяльний характер: поза її власною активною діяльністю, бажанням і власним зусиллям у роботі над собою її особистісне формування неможливе; внутрішніми стимулами розвитку особистості є її потреби, мотиви, інтереси та установки. Отже, у процесі організації та здійснення навчальної діяльності доцільно давати молодшим школярам емоційно-навантажуваний матеріал, що викликає здивування, зацікавлення, сумніви, позитивні переживання тощо, тобто те, що містило б елементи новизни, незвичності, динамічності об'єкта, а також забезпечувати різні види діяльності на уроці, особливо ті, яким притаманні рухливий характер та елементи спілкування. Досліджуючи проблему саморозвитку, ми проаналізували дві групи факторів, що впливають на його формування та розвиток, а саме: внутрішні фактори (потреби, мотиви, інтереси та установки) і зовнішні фактори (впливи середовища та цілеспрямоване виховання). Всі зовнішні фактори сприяють саморозвитку лише тоді, коли вони взаємодіють із внутрішніми механізмами її власної активності в роботі над собою, а саме з потребами, мотивами, інтересами, переконаннями тощо, і справляють на них позитивний вплив.

Організаційно-педагогічними основами процесу саморозвитку, на нашу думку, є: утвердження думки про учня молодших класів як суб'єкта виховного процесу та ідеї про вирішальну роль власної активності; розуміння учителями та учительським колективом особистісної неповторності учня, вивчення його індивідуальних інтересів, нахилів, здібностей; стимулювання особистості дитини молодшого шкільного віку до саморозвитку.

Ключові слова: саморозвиток, особистість, діти молодшого шкільного віку,

навчальна діяльність, формування навчальних цілей.

The article deals with self-development of the individual as a process of gradual, free entry of a child to a certain ideal on the basis of integrated interaction of social and personal, external and internal factors. The analysis of the literature suggests that in the primary school age, attention should be paid to focused work on teaching children the basic techniques of mental activity. Considering the socio-pedagogical foundations of self-development of the personality, we have determined the self-development of young school-age children has an active character: beyond its own active activity, desire and its own efforts in work on itself, personal formation is impossible; internal stimuli of the personality development are its needs, motives, interests and attitudes.

Therefore, in the process of organizing and carrying out educational activities is advisable to give children of primary school age emotional material that causes wonder, interest, doubt, positive experiences, etc., that is which would contain elements of novelty, unusual, dynamic object, as well as provide different types activities in the classroom, especially those with a moving character and elements of communication.

Having investigated the problem of self-development we analyzed two groups of factors influenced its formation and development – internal factors (needs, motives, interests and attitudes), external factors (environmental impacts and purposeful education). All external factors promote self-development only when it interact with the internal mechanisms of their own activity in work on themselves, namely with needs, motives, interests, beliefs and exert a positive influence.

Organizational and pedagogical foundations of the process of self-development, in our opinion, are: approval of the opinion about the pupil as the subject of the educational process and the idea of the decisive role of their own activity; understanding of pedagogue and the teaching staff of the personal uniqueness of the pupil, the study of his individual interests, inclinations, abilities; stimulating the personality of a primary school-age children to self-development.

Key words: self-development, personality, children of primary school age, educational activity, formation of educational goals.

УДК 378.149.84
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-19-2-33>

Ярушак М.І.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Клим М.І.,
канд. пед. наук,
ст. викладач кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасних умовах розвитку виховання та виховання особливої актуальності набуває питання особистісного розвитку школяра та створення умов для успішної організації його навчальної діяльності, в якій молодший школяр є не просто пасивним суб'єктом, а виступає творцем, активним учасником подій, відчуває своє зростання. Таким чином, саморозвиток особистості нині – це важлива соціальна проблема, яка очікує на адекватне

осмислення: наскільки суспільство створює відповідні умови для самореалізації особистості, стимулює її саморозвиток чи, навпаки, блокує його й тим самим може провокувати вихід її активності в небажаному напрямі [1, с. 42].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній психології саморозвиток розглядається як процес кількісних та якісних змін, який охоплює становлення людини в біологічному, психічному та соціальному плані, що характеризується фізич-

ними (морфологічними, біохімічними, фізіологічними), психічними змінами (появою новоутворень, нових механізмів, нових процесів, нових якостей), розширенням та поглибленням взаємозв'язків різних властивостей особистості, новим рівнем функціонування та формування психологічних стратегій розв'язання особистих, професійних, соціальних проблем, цілісністю, інтегративністю тощо [4, с. 73].

У працях К. Вентцеля акцентовано на забезпеченні умов для вільного розвитку дитини, яка досягає самоактуалізації й самореалізації в результаті творчої роботи над власним самовихованням. Тому метою виховання освітянин визначав наближення дитини до зразка ідеальної особистості та реалізацію закладених здібностей [6].

Значущими концепціями щодо педагогічного забезпечення саморозвитку особистості в навчально-виховному процесі вважаємо теорію розвивального навчання В. Давидова та Д. Ельконіна, яка мала на меті формування особистості з гнучким розумом, розвиненими потребами до подальшого пізнання та самостійних дій, певними навичками та творчими здібностями. Особливу увагу приділяють науковці дослідженню мотивації та пізнавального інтересу як внутрішніх умов, що визначають успішність саморозвитку. Велику увагу проблемі саморозвитку особистості приділено в концепції школи розвитку (О. Калугін, О. Киричук), метою якої є створення умов для самоактуалізації особистості учня і вчителя, реалізації дитиною своїх можливостей, розкриття індивідуальності. Теоретичним підґрунтям наукових пошуків дослідників у контексті вивчення проблеми саморозвитку виступає концепція особистості Г. Костюка, в якій автор розкриває співвідношення розвитку як власної активності суб'єкта і як наслідку його взаємодії з оточенням. Освітнє середовище розглядається як оптимальне для розвитку та саморозвитку індивіда [6, с. 96].

Мета статті. Саморозвиток учнів тільки тоді стає важливим фактором їхнього формування, коли здійснюється правильна педагогічна організація цього процесу. Набуваючи в процесі діяльності певного досвіду, особистість починає вільно і самостійно вибирати цілі і засоби цієї діяльності, керувати нею, одночасно вдосконалюючи і розвиваючи свої здібності.

Виклад основного матеріалу. Саморозвиток – сукупність якостей, що характеризують внутрішній суб'єктивний світ особистості, основні риси інтелектуальної спрямованості, її життєві інтереси, переконання, погляди, ставлення до життя, інших людей, своїх обов'язків і самої себе, її осмислення вчинків, бажань, волю, естетичні і моральні почуття. Особистість дитини молодшого шкільного віку розвивається не тільки за закладеною в ній біологічною програмою і під впливом

навколишнього середовища, але і залежно від досвіду, потреб, інтересів, здібностей, що формуються в її психіці. Це означає, що необхідно забезпечити останнім такий напрям, який вів би до самовдосконалення особистості, покращення і розвитку її природних даних. У педагогічному процесі поняття особистісний саморозвиток дитини молодшого шкільного віку включає такі компоненти, як самозмінювання, самоуправління, самовиховання і самонавчання [4].

Саморозвиток – процес засвоєння інформації, що надходить ззовні і керується самою особистістю. У значній мірі він відбувається на підсвідомому рівні, що регулюється емоційно. Педагогічне завдання учителів полягає в тому, щоб допомогти учням молодших класів усвідомити процеси розвитку, що відбуваються в їхній психіці, навчити свідомо керувати ними, ставити цілі свого розвитку. Саморозвиток – інтелектуальний процес, тому що він передбачає певну усвідомленість особистістю себе, своєї діяльності. Одночасно це і вольовий процес, що охоплює всю життєдіяльність від конкретної ситуації до всього способу життя людини. Інтелектуальний і вольовий процеси тісно переплітаються з емоційно-моральним і становлять складний процес самозмінення особистості. Таким чином, у процесі саморозвитку проявляється духовний світ учня: його моральність, інтелект, воля, емоції [1].

Процес саморозвитку передбачає, в першу чергу, активність самої особистості в роботі над собою, емоційно-психологічні переживання і самоспонування у власному розвитку. Внутрішні протиріччя між прагненням до діяльності і бездіяльністю, між прагненням пізнання і виникненням нових питань лежать в основі потреб учня в пізнавальній, трудовій та різних видах творчої діяльності і таким чином сприяють його саморозвитку. Отже, реалізація особистісного саморозвитку дітей молодшого шкільного віку вимагає пошуку методологічних орієнтирів: системно-цілісного, особистісно-діяльнісного, компетентнісного підходів, які передбачають узгодженість позицій суб'єктів для вироблення загальних принципів проектування саморозвитку дітей.

Г. Грибенюк, досліджуючи умови забезпечення емоційності навчання молодших школярів, засвідчила, що інтелектуальні почуття молодших школярів інтенсивно розвиваються з початком навчання в школі. На думку М. Шпак, зазначені новоутворення виражають ставлення учня і до об'єкта, і до процесу пізнання. Розвиваючись, інтелектуальні почуття стають внутрішніми мотивами навчальної діяльності та впливають на її результативність. Джерелом зазначеного виду почуттів виступає, насамперед, навчальна діяльність [5, с. 165].

Провідна, домінуюча потреба в молодшому шкільному віці – пізнавальна діяльність

та навчання. У процесі пізнавальної діяльності формується довільне запам'ятовування, засвоюються знання про предмети і явища навколишньої дійсності і людських відносин, розвивається координація емоцій і вольових зусиль. Потреба в самоствердженні проявляється у прагненні мати в чомусь перевагу перед оточуючими. Потреба в самовиявленні проявляється в прагненні проявити свої здібності, кращі якості, подібатися іншим і собі. Розвиток дітей залежить від рівня компетентності педагога, фактора присутності, контролю з його боку. І якщо чомусь цей зовнішній контроль знімається або слабне, учні перестають працювати над собою.

Наукоці зазначають, що основна мета установ педагогічної діяльності – вивести особистість учня в режим саморозвитку, формувати віру в себе. Саморозвиток учнів тільки тоді стає важливим фактором їхнього формування, коли здійснюється правильна організація цього процесу.

Властивість молодших школярів наслідувати старших ставить на перше місце роль особистого прикладу вчителя в їх самовихованні. Вчитель для них – вищий авторитет. Авторитет учителя є одним із найважливіших факторів саморозвитку. Висловлена вчителем думка про поведінку дитини сприяє закріпленню позитивних рис, підсилює бажання учня виправити свої недоліки. Як ніхто, малюки відчувають потребу в заохоченні з боку вчителя. Воно посилює їх упевненість у собі, своїх силах, має велике значення в самовихованні. У формуванні особистості учня особливу роль відіграє дитячий колектив, правильно керований учителем. Спілкування в колективі дає змогу дитині оцінювати не тільки поведінку товаришів, а й свої вчинки, порівнювати себе з товаришами. Колективна оцінка поведінки найсправедливіша в очах учня. Вже в молодших класах школи вона є дійовим стимулом саморозвитку. Проте важливо, щоб під час таких громадських оглядів критика була тактовною, дружньою, щоб в учня не вбити віри в себе, не принизити його, а викликати активне прагнення до самовдосконалення [4].

Важливу роль у саморозвитку молодших школярів відіграє трудова діяльність. Самостійне виконання першого, навіть найпростішого доручення, викликає в учня впевненість у собі, сприяє дальшому розвитку самостійності.

У процесі праці виробляється відповідальність за доручену справу, її результати, змінюється ставлення до себе. Виховання звички працювати починається з елементарного самообслуговування. Зважаючи на фізіологічні та психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку, елементи саморозвитку доцільно пов'язувати з рухливими іграми. У жодному іншому виді діяльності не проявляється стільки самостійності, невтомності, товариськості й самовизначення, як у грі.

Молодший шкільний вік характеризується значними якісними змінами, які відбуваються в розвитку пам'яті дитини. В учнів цього віку значно підвищується здатність заучувати й відтворювати. Розвиток пам'яті молодших школярів полягає в зміні співвідношення мимовільного й довільного запам'ятовування, образної та словесно-логічної пам'яті. У молодому шкільному віці особливо інтенсивно розвивається словесно-логічна пам'ять. Цей розвиток зумовлений мовленням учнів у зв'язку із засвоєнням навчальної програми. В учнів початкових класів відбувається інтенсивний розвиток довільної пам'яті, довільного запам'ятовування й відтворення. Але без спеціального керівництва розвитком пам'яті молодші школярі зазвичай використовують тільки найпростіші способи довільного запам'ятовування і відтворення (переказ).

Основна тенденція в розвитку уяви молодших школярів полягає в переходах від переважно репродуктивних її форм до творчої переробки уявлень, від простого їх комбінування до логічно обґрунтованої побудови нових образів. Розвитку репродуктивної уяви в дітей молодшого шкільного віку важливо надавати особливу увагу.

На думку С. Карпенчук, умовно організацію організації процесу саморозвитку учнів можна поділити на кілька етапів:

– спонукаючий (формування стійкої мотивації до навчальної діяльності як до життєво важливого процесу; забезпечення особистісного підходу в навчально-виховному процесі та умов для максимальної самореалізації);

– стимулюючий (забезпечення допомоги учням окреслити завдання особистісного саморозвитку); організаційно-діяльнісний [7, с. 200].

Слід зазначити, що саморозвиток особистості дитини відбувається в контексті формування її мотивації до навчальної діяльності. Внутрішня мотивація учіння в молодших школярів нестійка, інтерес виявляється переважно до результату. Вольові зусилля до подолання інтелектуальних труднощів, наполегливість у досягненні навчальної мети молодші учні виявляють залежно від ситуації: цікаве завдання, змагальність, підтримка дорослих, товариша тощо.

«Навчання впливає на розумовий розвиток залежно від того, наскільки успішно воно виховує в учнів повноцінні мотиви учіння. Дослідні дані свідчать, що структура навчальної діяльності, адекватна цілям навчання, є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися, допитливості, любові до книги, прагнення до саморозвитку» [4].

Психологічні дослідження В. Мухіної, О. Прокура доводять, що з позитивних мотивів учіння в молодших школярів переважають позитивне ставлення до школи, повна довіра до вчителя,

готовність сприймати й наслідувати, потреба в нових враженнях, природна допитливість.

Водночас відомо, що інтерес до навчання в дітей цього віку вкрай нестійкий, більшість із них не виявляє вольових зусиль до подолання навчальних труднощів. Чимало першокласників тривалий час цікавляться зовнішнім боком шкільного життя, їх хвилює лише новизна статусу школяра; багато дітей із готовністю беруть участь у наслідувальних діях, проте, коли треба щось робити самостійно, чекають підказки вчителя, нервують, тобто вони охоче працюють на уроці лише тоді, коли впевнені в успіху [8].

Отже, мотиваційна сфера в молодших школярів індивідуальна. Тому в її формуванні треба орієнтуватися не на молодшого школяра взагалі, а на конкретні типи ставлення дітей до навчання, які визначилися саме в цьому класі. Тому в навчальному процесі варто використовувати широкий діапазон стимулів, щоб впливати на мотивацію кожного учня [2, с. 29].

Висновки. Для формування повноцінної мотивації учіння молодших школярів особливо важливо забезпечити такі умови: збагачувати зміст особистісно орієнтованим цікавим матеріалом; утверджувати гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість; формувати допитливість і пізнавальний інтерес; адекватну самооцінку своїх можливостей; утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення; використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям; виховувати відповідальне ставлення до

навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку. Організація навчання, тобто зовнішні умови, опосередковано впливають на мотивацію учіння, яка є глибоко індивідуальною і не може бути негайним наслідком ізольованого використання навіть дуже ефективного засобу (дидактична гра, безбальне оцінювання). Ефективність формування в молодших школярів емоційно-позитивного ставлення до навчальної діяльності залежить, перш за все, від зусиль учителя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бурим О.В. Взаємодія школи і родини в процесі соціального виховання особистості у приватних навчальних закладах. *Соціальна педагогіка : теорія та практика*. 2005. № 1. С. 40–45.
2. Бондаревский В.Б. Воспитание интереса к знаниям и потребности к самообразованию. Москва : Просвещение, 1985. С. 29.
3. Вікова та педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Просвіта, 2001. С. 114–175.
4. Главацька О. Основи самовиховання особистості : навчально-методичний посібник. Тернопіль, 2008. 206 с.
5. Грибенюк Г.С. Типологічний підхід до саморегуляції особистості. *Журнал практичного психолога*. 2005. Вып. 11. С. 164–171.
6. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
7. Карпенчук С.Г. Самовиховання особистості. 1998. 216 с.
8. Комінко С.Б., Кучер Г.В. Кращі методи психодіагностики : навч. посібник. Тернопіль, 2005. 230 с.